

VEAC, 1990

Victorian Ethnic Affairs Commission, *A Guide to Ethnic Media in Australia*. Melbourne: Victorian Ethnic Affairs Commission

Whitehead, 1976

D. Whitehead, *Library Services to Migrants*. Melbourne: Library Council of Victoria

Zubrzycki, 1958

J. Zubrzycki, "The role of the foreign language press in migrant integration", *Population Studies* 12.1: 73-82

Program guides

Australian Ethnic Radio Training Project (AERTP): *Australian Ethnic Broadcasting Stations as at May, 1993*

3EA: *SBS Radio 3EA, Melbourne, Program Schedule* 15.6.1992

3CR: *3CR AM Guide*, August 1993

3ZZZ: *Program Guide*, September 1993

Newspapers and magazines

(Unless otherwise stated, selected editions from 1993-4 were consulted.)

Αθλητική Ηχώ [Athletic Echo], weekly Greek sports newspaper

Δηλαδή [Diladi], monthly Greek and English magazine, distributed free of charge

Ελληνικός Κόσμος [Greek Kosmos], bi-weekly Greek newspaper

Ελληνίς [Ellinis], weekly Greek women's magazine

Η Ομογένεια Αυστραλίας σε Εικόνες [The Greek "Omoyenia" Pictorial], monthly Greek newspaper, January 1988

Νέα Ελλάδα [Greek Times], weekly Greek newspaper

Νέα Πατρίδα [New Country], weekly Greek newspaper

Νέος Κόσμος [Neos Kosmos], bi-weekly Greek newspaper

Νέος Πυρσός [The Greek Torch], fortnightly Greek and English newspaper

New Generation, English supplement included in Monday editions of *Νέος Κόσμος*

ΟΕλληνικός Κήρυκας [The Greek Herald], daily Greek newspaper

Τσαχπίνα [Tsaipina], monthly satirical Greek newspaper

“ΤΟΤΕ ΚΑΤΙ ΑΦΑΝΤΑΣΤΟΝ ΣΥΝΕΒΗ” , Η Η ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΕΙΟΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

Επί του αναπεπταμένου λιμενοβραχίονος στεκόταν ένας άνδρας. Καμιά φωνή δεν διετάρασσε την πρωινή γαλήνη, πλην των κραυγών ολίγων γλάρων, που περιίπταντο υπεράνω. Ο άνδρας αυτός —άνδρας με όλην την σημασίαν της λέξεως— έφερε μακρόν ποδήρη επενδύτην, πύλον σκληρόν ημίψηλον, και εις το χέρι του κρατούσε αλεξιβρόχιον ανοικτό, παρά την έκδηλον καλοκαιρίαν. Επρόκειτο περί ανδρός ευειδούς, υψηλού και ρωμαλέου, ο οποίος, στέ μεν έμοιαζε με άγγλον ευπατρίδην, στέ δε με πελοποννήσιον εκ Καλαμών, ή εκ Πύργου της Ηλείας. Θα έλεγε κανείς, ότι αυτός ο άνθρωπος, περίμενε εκεί έναν αιώνα.

[...] Αίφνης ηκούσθη μια γοερά κραυγή.

(“Ο Επενδύτης”. Εμπειρικός, 1988: 61-4)

Τούτο είναι ένα παράδειγμα με το οποίο αρχίζουμε, αλλά θα μπορούσαμε να αρχίσουμε με ένα οποιοδήποτε άλλο, διαβάζοντας σχεδόν στην τύχη κάποιο πεζό ή ποίημα του Εμπειρικού: δυο λέξεις, τρεις φράσεις και αμέσως το αναγνωρίζουμε ότι είναι ο ποιητής Εμπειρικός. Κάτι ασυνήθιστο συμβαίνει που συχνά διακόπτεται από κάτι συμπτωματικό, ακαριαίο και απροσδόκητο.

Μια γραφή που εντυπωσιάζει χωρίς άλλο και υποβάλλει με τη ρητορική μεγαλοσημοσύνη της και συχνά τον προμελετημένο αντι-ρεαλισμό της. Γιατί, όταν μιλάμε για Εμπειρικό, ο νους μας πάει αμέσως στον υπερρεαλισμό ή κατά το γαλλιστί σουρεαλισμό και όμως πολλές φορές διαφεύγει της προσοχής μας ότι μαζί με την γαλλική πρόθεση “sur” και την αντίστοιχη ελληνική “υπέρ” η πρόθεση “αντί” παίζει με τη σειρά της ένα καθοριστικό ρόλο. Ρόλο που “υποκριτικά” πολλές φορές υποδύθηκε καθ’ όλη τη διάρκεια των σκηνικών αλλαγών του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Τούτο βέβαια αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όταν, εκτός των άλλων, το “αντί” εδώ προαναγγέλλει και τη γόνιμη αντιπαράθεση ανάμεσα στον ελληνικό και γαλλικό υπερρεαλισμό και την προμελετημένα εμπρόθετη ρεαλιστική τους

σχέση. Γιατί στο βάθος δεν έχουμε παρά μια σειρά από προσπάθειες να εκφραστεί το “πραγματικό”, το “ρεαλιστικό”. Κάθε τέτοια προσπάθεια έρχεται να “εξωτερικευθεί” με κάποιο προθετικό σημείο (που φανερώνει ακριβώς τις προθέσεις και όχι υποχρεωτικά τα αποτελέσματα).

Αυτά θα μας απασχολήσουν κάπως κατά τη διάρκεια τούτης της εργασίας, όμως όχι με τρόπο συστηματικό, παρά μόνο μέσα από ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: τη χρήση της συμπτωματολογίας στο έργο του Εμπειρικού. Συμπτωματολογία που έρχεται να υπογραμμίσει όχι μόνο τη συμπτωματική φύση του ποιητικού λόγου, αλλά κυρίως τη συμπτωματική αντιπαράθεση διαφόρων και διαφορετικών ποιητικών παραδόσεων, αντιπαράθεση που, υποχρεωτικά, εκφράζεται συμπτωματικά ή προσποιείται ότι εκφράζεται έτσι. Για την ώρα ασχολούμαστε μόνο μερικά γενικά πράγματα για τις προθετικές διαθέσεις του Εμπειρικού, μέσα στα πλαίσια των ευρύτερων ποιητικών πειραματισμών του, που έχουν εισχωρήσει στη χώρα του “αντί” και έχουν αποικήσει ρητορικά την ενδοχώρα του. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα “αντί” που αντιπαραβάλλει, αντιστέκεται, προβάλλεται γενικότερα ως ο μόνος δυνατός τόπος της ποιητικής εγρήγορσης και διαλέγεται με περισσότερα “αντίπαλα” ρεύματα, τα οποία δεν προσπαθεί να τα αναχαιτίσει, αλλά τουναντίον επιταχύνει την αντίπαλη δράση τους.

Τούτο είναι εμφανές στην γραφή του Εμπειρικού. Εμφανές από την ίδια την φύση των “γραμματικών”¹ ρυθμών αλλά και από το ευρύτερο πλέγμα ποιητικών παρεμβολών στον ευρωπαϊκό versus ελληνικό (ευρωπαϊκό versus ευρωπαϊκό — ελληνικό versus ελληνικό) μοντερνισμό και αντίστροφα. Από τη μια ένας λατρευτικός λυρισμός,

¹Ο όρος εδώ “γραμματικών” χρησιμοποιείται με την παλαιότερη σημασία του που τον φέρνει κοντά στη σημερινή σημασία του λογοτεχνικού: “Λέγεται δε Γραμματική κυρίως, η περί τα γράμματα σπουδή, γνώσις των συγγραμμάτων, της ύλης αυτών, των κανόνων και των ιδιωμάτων της γλώσσης, κ.τ.τ. και εξαιρέτως των ιστορικών και φιλολογικών τεκμηρίων, αναφερομένων εις την περί τα γράμματα ήτοι εις τους λόγους πρόοδον. Ή κατά Διονύσιον τον Θράκα: ‘Εμπειρία των παρά τοις Ποιηταίς τε και συγγραφεύσι ως επί το πολύ λεγομένων’. Ή κατά Δημήτριον τον Χλωρόν: ‘Τέχνη των παρά ποιηταίς τε και των κατά συνήθειαν λέξεων είδησις’. Εκφράζει λοιπόν η λέξις Γραμματική ιδιαίτερος την παρά Λατίνοις Litteratura λεγομένην [...]” (Μεξηβείρης, 1811: 245, υποσ. [α]).

κάποτε υποταγμένος και όλος οικεία ποιητική συγκατάβαση, και από την άλλη ένας ασυγχρόνιστος εκφραστικός κόσμος, ρυθμικά ετεροχρονισμένος, εικαστικά ανεπεξέργαστος: ένα πήγαινε-έλα καλύτερα ανάμεσα σε μια φιλόφρονη παράδοση και μια ασυλλόγιστη πρωτοπορεία. Δυο κόσμοι που ανταλλάσσουν όμως διαπιστευτήρια και υπογραφές καλής γειτνίασης αλλά παραμένουν στην πραγματικότητα ψηφιδωτά μνημεία λόγου, φτιαγμένα από “άτακτο” καλλιτέχνη, που ξέρεει ωστόσο να μετατρέπει τούτο το συντεχνιακό “παράπτωμα” σε ευεργετικό προτέρημα της γραφής του.

Το προτέρημα τούτο είναι αλήθεια κερδισμένο πολλές φορές χωρίς μεγάλες τεχνικές δαπάνες και πολυέξοδες ποιητικές κατασκευές (έχει κανείς συχνά την εντύπωση ότι ο Εμπειρικός γράφει χωρίς να ξαναδουλεύει τα γραπτά του), λειτουργεί παραδειγματικά ή καλύτερα προγραμματικά ακόμα και υποσχετικά χάρη στον φτιαχτό ποιητικό αντιερμητισμό και την πεζολογική μυθοπλασία του. Τελικώς τι λογής κείμενα γράφει ο Εμπειρικός, είναι το ερώτημα που συνοδεύει την ανάγνωση των κειμένων του, και το σχεδόν αυτόματο αυτό ερώτημα έρχεται να το επενδύσει κυριολεκτικά ένα παραπλανητικά γρήγορο και αβίαστα κερδισμένο νόημα. Έτσι, τελικώς, τα ερωτήματα επί της μορφής δέχονται αντανakλαστικά απαντήσεις περιεχομένου. Η παραπλανητική αυτή αναγνωστική ευκολία κατορθώνει με τη σειρά της να ξεπεραστούν πολύ γρήγορα οι εσωτερικές περιπέτειες της εμπειρικής γραφής, μια και έχουμε τόσο άμεσες και ολοκληρωμένες απαντήσεις επί του περιεχομένου. (Θα σημειώναμε λόγου χάρη εδώ ότι η ποίηση, π.χ., του Σεφέρη αντιστέκεται περισσότερο στην “ερμηνεία” απ’ ό,τι εκείνη του Εμπειρικού, αν και ο πρώτος χρησιμοποιεί πολύ περισσότερο και σε ευρύτερη κλίμακα έναν εκφραστικό κόσμο από μια ποιητική μυθολογία που βρίσκεται πολύ πιο κοντά στη συμβατική ελληνική παράδοση.)

Αυτοί είναι κάποιοι γενικότεροι προβληματισμοί, με τους οποίους θα μπορούσε κάποιος να καταπιαστεί συστηματικότερα και εκτενέστερα, σε κάποια προσπάθεια να κατανοήσει τις ρητορικές συμφωνικές συχνότητες στο έργο του Εμπειρικού. Γιατί εκείνο που έχει σημασία στο έργο του είναι πώς να μιλήσουμε γι’ αυτό χωρίς να επαναλαμβάνουμε σχεδόν ταυτολογικά τα ίδια τα λόγια του ποιητή προβάλλοντάς τα ως σπάνια νοηματική θήρα. Αυτό συμβαίνει τις περισσότερες φορές, ιδίως στα πλαίσια της νεοελληνικής κριτικής,

που ακόμα δεν τα κατάφερε, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, να δημιουργήσει ένα ρωμαλέο κριτικό λόγο που να “ανθίσταται” στους ποιητικούς μαυλισμούς και την μουσική τους μαγανεία. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι (στα πλαίσια της νεοελληνικής ποίησης) οι καλύτερες κριτικές προσεγγίσεις των ποιητικών έργων έγιναν από τους ίδιους τους ποιητές και μάλιστα αμεσότατα μέσα από την παραγωγή των ίδιων των έργων τους. Έργων που έρχονται ακριβώς να “αντισταθούν” και ανταποκριθούν κριτικά με μια σειρά εσωτερικών λειτουργιών στην προγενέστερη ποιητική παραγωγή του ίδιου του ποιητή αλλά και στη γενικότερη ποιητική παράδοση. Όπως έλεγε και ο Βαλερύ:

Η αξία ενός ποιητή θα εξαρτηθεί τελικώς από το κατά πόσο ο ίδιος ο ποιητής στάθηκε κριτικά απέναντι στον εαυτό του. (Valery, 1960: 483· μετάφρ. δική μου.)²

Συμπληρώνοντάς το επίσης και με κάτι άλλο:

Οι μαθητές μας και οι κληρονόμοι μας θα μας μαθαίνουν χίλιες φορές περισσότερα από τους δασκάλους μας, αν η ζωή μάς επέτρεπε να δούμε τα έργα τους. (Valery, 1960: 479· μετάφρ. δική μου.)³

* * *

Αλλά ας γυρίσουμε λίγο πίσω σε κείνο που παρατηρούσαμε στην αρχή (σχολιάζοντας το “αντί”), ότι δηλαδή στην ποίηση του Εμπειρικού υπάρχουν αντιμαχόμενοι διαλεκτικά δυο ποιητικοί κόσμοι: παράδοση από τη μια, πρωτοπορεία από την άλλη· στο μοιρασμένο αυτό κόσμο της εμπειρικής γραφής στις όχθες του οποίου ο λόγος μεταμορφώνεται πότε σε εμπράγματο λυρισμό και πότε σε αντι-ρεαλιστική μυθοπλασία. Τούτο κυρίως θα μας απασχολήσει εδώ μέσα από ένα μόνο παράδειγμα, όπως είπαμε, αποφεύγοντας να περιγράψουμε το φαινόμενο αυτό συστηματικά. Πρόθεσή μας είναι με το παράδειγμα που διαλέξαμε εδώ να μπορέσουμε ίσως παράλληλα να προβληματιστούμε περισσότερο γύρω και από κάποιες γενικότερες ποιητικές λειτουργίες που μας βγάζουν στα ποιητικά υψίπεδα της

²“Tout poète vaudra enfin ce qu'il aura valu comme critique (de soi).”

³“Nos disciples et nos successeurs nous en apprendraient mille fois plus que nos maîtres, si la durée de la vie nous laissait voir leurs travaux.”

εμπειρικής γραφής, όπου ο ποιητικός λόγος μένει μετέωρος και “απροστάτευτος” και ως εκ τούτου “συμπτωματικά” ποιητικός. Με άλλα λόγια πιο “ανοιχτός” και πιο “ευάλωτος” στην ανάγνωσή του και έτσι σίγουρα όντως “ποιητικός”.

Στα πλαίσια αυτά θα καταπιαστούμε ακριβώς με αυτό που μας φέρνει κοντά στη συμπτωματολογία του ποιητικού λόγου του Εμπειρικού (αλλά παράλληλα μας μαθαίνει πολλά για τη σχέση παράδοσης-πρωτοπορείας). Πράγματι τα κείμενά του βρίθουν από συμπτωματολογίες και σίγουρα δεν έχουμε καμιά άλλη αντίστοιχη περίπτωση νεοελληνικού λόγου όπου να εμφανίζεται το φαινόμενο αυτό με τέτοια συχνότητα, τόση ένταση, τόση επιμονή. Παράλληλα, ανιχνεύοντας τη λειτουργία αυτού του φαινομένου, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για τις παραποιητικές λειτουργίες του, λειτουργίες που διαφεύγουν της προσοχής μας απορροφημένοι καθώς είμαστε από την υψηλή συχνότητα της συμπτωματολογίας· συμπτωματολογία που έρχεται να επενδύσει το έργο ως τελευταίο νόημα ή ακόμα ως “δοσμένο” περιεχόμενο, ενώ στην ουσία πρόκειται για ρητορικές και κάποτε ακαταστάλακτες ποιητικές χρήσεις της γλώσσας. Θα μπορούσε με λίγα λόγια να εξεταστεί η συμπτωματολογία στην ποίηση του Εμπειρικού αλλά και τα “σύμπτωματα” αυτής της συμπτωματολογίας: ως “σύμπτωμα” του νεοελληνικού ποιητικού λόγου επίσης, καλύτερα ως έξαρση και ως αποθέωση του συμπτώματος αυτού με ποιητικά ποσά και άλλους παραποιητικούς ρυθμούς, σε μια προσπάθεια του ποιητή το σύμπτωμα να μεταβληθεί σε ένα αέναο σύμπτωμα· αλλά (όπως θα δούμε) στο τέλος καταλήγει σε μια κανονιστική του στέψη ως το μόνο υπαρκτά δυνατό. Μόνο που το σύμπτωμα, ως πράγματι σύμπτωμα, από τη φύση του την ίδια, καλείται αμέσως να αυτοκαταργηθεί ή στην καλύτερη περίπτωση να μεταστοιχειωθεί, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το δρόμο σε μια σημειακά μόνο ψηλαφητή ποίηση και όχι στην νοηματική της εγκαθίδρυση, πράγμα που ακριβώς συμβαίνει στην ποίηση του Εμπειρικού. Έτσι ο Εμπειρικός φαίνεται να “ναυαγεί” ακριβώς εκεί που νόμιζε κανείς ότι αγκυροβόλουσε στο πιο σίγουρο επίνειο του ποιητικού λόγου. Τα ποιήματά του, κυρίως τα πεζά, αποτελούν την αποθέωση του νοήματος με την προμελετημένη πολλές φορές εγκαθίδρυσή τους και σε άλλους εξουσιαστικούς χώρους του νοήματος, όπως είναι η “αναγνωρισμένη” ποιητική ευρωπαϊκή παράδοση και η ψυχανάλυση.

Μέσα από τούτο το πλαίσιο ο ποιητικός λόγος του Εμπειρικού, που “κατοικεί” κατεξοχήν τη συμπτωματολογία ως τον πιο κρίσιμο και πρωτογενή ποιητικό τόπο, αποκτά ένα όλο και πιο αμφιταλαντευόμενο νόημα, γιατί διαπιστώνει κανείς ότι τούτο του “υπαγορεύεται” από εξωτερικούς παράγοντες. Του “υπαγορεύεται”, γιατί φαίνεται αρκετές φορές ότι η συνειδητή και ασυνείδητη (αυθόρμητη) ποιητική έκφραση του ποιητή απηχεί περισσότερο ταυτοχρονισμένα μηνύματα εκ των οποίων τα δυο κυρίαρχα είναι εκείνα που δέχεται από το χώρο του γαλλικού σουρεαλισμού και από τον ψυχαναλυτικό χώρο. Σουρεαλισμός και ψυχανάλυση λειτουργούν εδώ παράλληλα αλλά και συμπτωματολογικά και ως “συμπτώσεις” λόγων (π.χ. ελληνικού–ευρωπαϊκού) αλλά που τελικώς δεν καταφέρνουν ποτέ να συμπέσουν.

Ο λόγος του λοιπόν είτε ποιητικός είναι είτε πεζός καθορίζει και καθορίζεται από τις παραπάνω συμπτωματολογίες, οι οποίες, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, μεταφέρονται αρκετές φορές παραδειγματικά στο χώρο της ίδιας της ζωής του Ανδρέα Εμπειρικού. Η καταφυγή τούτη στο χώρο του “εγώ”, που προβάλλεται αρκετές φορές αυτοβιογραφικά, αντικατοπτρίζει και πάλι στιγμές–συμπτώματα μιας ηρωϊκής προσπάθειας για αυτοολοκλήρωση και έτσι χαρίζει στον ποιητικό λόγο το ρίγος ενός ατελέσφορου “εγώ” σε οριακές στιγμές που πάνε να συμπέσουν με τη γραφή. Τη γραφή ακριβώς ως σύμπτωμα ενός δημιουργικού “εγώ” που ζει, εργάζεται και ερωτεύεται, τη γραφή επίσης ως συμπτωματική μυθοποίηση του γλωσσικού “οργασμού” τη στιγμή ακριβώς που πάει να απαθανατίσει το ζωντανά βιωμένο. Ένας γλωσσικός κόσμος ωστόσο γεμάτος από περιπετειώδη αδιέξοδα, κεντρόφυγος και ακαταστάλαχτος, σχετικά αβέβαιος στους προσανατολισμούς του.

* * *

Ας πάρουμε για παράδειγμα το βιβλίο του Εμπειρικού *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*. Αρχίζοντας κανείς από τον τίτλο αυτό και αντιπαραβάλλοντάς τον με τα περιεχόμενα του βιβλίου δεν ξέρει τι ακριβώς θα ακολουθήσει στη συνέχεια. *Γραπτά*: πρόκειται αρχικά θα λέγαμε, έτσι όπως ακούγεται, για λέξη ελληνική που ξενοφέρει όμως (στο νου μας έρχεται το γαλλικό *Écrits*) και αβέβαιη στη φύση της — ως κάτι που μας πάει στην καρδιά της προβληματικής της γραφής ως “χαρακτική” ευαισθησίας, αλλά και ως κάτι το θεμελιακά

ολοκληρωμένο γραπτώς, συνάμα όμως και κάτι που μας βγάζει έξω από τα νερά της καθαυτό λογοτεχνικής γραφής (αν υπάρχει κάτι τέτοιο) και μας πάει στο χώρο της θεωρητικής ενασχόλησης με το λόγο. *Γραπτά* ως κατασταλαγμένος και από την εμπειρία πλαισιωμένος λόγος και απόψεις, αλλά και κάτι που ακούγεται και μας φέρνει κοντά στα αισθητικά πιστεύω του Εμπειρικού. *Προσωπική μυθολογία*: μας βγάζει στο χώρο του μύθου (με όλες τις δυνατές σημασίες της λέξης αυτής), και ειδικότερα στο χώρο της προσωπικής μυθολογίας. Και εκεί ακριβώς το *Προσωπική* (μυθολογία) είναι αβέβαιο. Δεν ξέρουμε αν πρόκειται για μυθολογική γενεαλόγηση του ίδιου του ποιητικού “εγώ” του Εμπειρικού ή για μια μυθολογική προβολή του κόσμου πάνω στο φόντο μιας ευρύτερης μυθολογικής παράδοσης.

Τούτη τη διπλή τουλάχιστον απορία ο αναγνώστης δεν είναι σε θέση να τη λύσει γρήγορα και φαίνεται ότι αντανακλά και τους θεμελιακούς προβληματισμούς του ίδιου του ποιητή, προβληματισμοί που τον συνοδεύουν συνεχώς και ανιχνεύονται σε όλο του το έργο. Το πρώτο κίολας κομμάτι “Αμούρ–Αμούρ” —σημαντικότερο κείμενο με τα υποσχόμενα κρυπτογραφικά σινιάλα του, με την επίσημη και ανειρώνευτη (;) συνοδευτική προμετωπίδα “Αντί προλόγου”— μας οδηγεί στον κόσμο των πολύπλευρων ποιητικοθεωρητικών ανησυχιών του Εμπειρικού. Πρόκειται με άλλα λόγια για ένα λυρικό, σχεδόν “εξομολογητικό” κείμενο, ακόμα και για μια στιγμή προβολής ενός ποιητικού “εγώ”, αλλά συγχρόνως μας δίνονται εν είδει εξομολόγησεως εξηγήσεις περί ποιητικών προτιμήσεων, γραμματολογικών συμφωνιών στα πλαίσια πάντα μιας βιοαφηγηματικής παρασημαντικής.

Το κομμάτι τούτο αρχίζει με άλλα λόγια ως κομμάτι ποιητικής θήρας και καταλήγει σε προσωπικό περίπλοο. Από την γραμματολογική άγρα στην ποιητική αυτοβεβαίωση. Και τούτη ακριβώς είναι η μοίρα του βιβλίου του Εμπειρικού *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*, κάτι που έρχεται να “δεθεί” γύρω από την μυθολογία μιας πλουσιοπάροχης συμπτωματολογίας.

Η συμπτωματολογία επίσης (μέσα από τα ετυμολογικά συμφραζόμενα) ως κάτι που εκπίπτει, ως κάτι που “πέφτει” και ως πτώση συνοδεύεται συχνά από το φως ενός αδιόρατου παραδείσου, παραδείσου που εκπίπτει και ως εκ τούτου πάει πολλές φορές να μοιάσει της κόλασης. (Όλα είναι κόλαση σ’ αυτόν τον παράδεισο,

όπως είχε πει χαρακτηριστικά και ο Μαρκήσιος Ντε Σαντ, μια από τις μεγάλες προτιμήσεις του Εμπειρικού.)

Κάτι που εκπίπτει λοιπόν —και ως σύμπτωμα— και η στιγμή αυτής της πτώσης πάει με την ηχώ της παράδοξα ταυτοχρονισμένης με τις αλληπάλληλες συμπτωματολογικές λογοτεχνικές εκπτώσεις της ευρύτερης ευρωπαϊκής παράδοσης, και ειδικότερα έτσι όπως “ανάγνωσε” την παράδοση αυτή ο πιο πρόσφατος μοντερνισμός: Blake, Δάντης, Ντε Σαντ, Ρεμπώ, Μπωντλαίρ, για να αναφερθούμε στην τύχη σε μερικές από τις κορυφαίες εκπαιδευτικές στιγμές του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Ταυτοχρονισμένη επίσης αρκετές φορές με την αντίστροφη αναμέτρηση της πτώσης: την κατακόρυφη άνοδο. (Όλα είναι παράδεισος σ’ αυτή την κόλαση, όπως θα έλεγε κάποιος αντιστρέφοντας τον λόγο του Μαρκησίου ντε Σαντ.)

Αλλά, συμπτωματικά, ο λόγος περί πτωτικής συμπτωματολογίας μας φέρνει επίσης πολύ κοντά και στην ατελέσφορη προσπάθεια του Εμπειρικού να μιλήσει ολοκληρωμένα και για τον εαυτό του. Στο “Αντί Πρόλογου” ο Εμπειρικός έχει δώσει τον τίτλο “Αμούρ–Αμούρ”, προσωνυμία μεγάλου ποταμού της Ρωσίας (και συμπτωματικά το σημαίνουν του γαλλικού Έρωτα). “Η πτώση” από τις πρώτες κιόλας γραμμές του παραπάνω κειμένου θα ντυθεί τα χρώματα μιας ευτυχίας πρόσκαιρης αλλά που ως σύμπτωμα όμως θα πρέπει, κατά τον ποιητή, να διαγωνισθεί ως πάγια τακτική της εκφραστικής τέχνης:

Κάποτε, προ πολλών ετών, σε μια εκδρομή που έκανα στην Ελβετία, σταμάτησα για να θαυμάσω ένα μεγάλο καταρράκτη, που κυλούσε ορμητικά επάνω από γρανιτώδεις βράχους, μέσα σε πλούσια βλάστησι. Την εποχή εκείνη, που μπορώ να την ονομάσω περίοδον εντατικών αναζητήσεων, ωθούμενος από μια εσωτερική ανάγκη σχεδόν οργανική, προσπαθούσα να βρω, με τα ποιήματα που έγραφα τότε, έναν αμεσώτερο και πληρέστερο τρόπο εκφράσεως. Το θέαμα του καταρράκτου μου εγέννησε αιφνιδίως μια ιδέα. Καθώς έβλεπα τα νερά να πέφτουν από ψηλά και να εξακολουθούν γάργαρα τον δρόμο τους, σκέφθηκα πόσον ενδιαφέρον θα ήτο, αν μπορούσα να χρησιμοποιήσω και στις σφαίρες της ποιητικής δημιουργίας, το ίδιο προτσές που καθιστά το κύλισμα, ή την πτώσι των υδάτων, μια τόσο πλούσια, γοητευτική και αναμφισβήτητη πραγματικότητα, αντί να περιγράψω αυτό το κύλισμα, ή κάποιο άλλο φαινόμενο ή

γεγονός, ή κάποιο αίσθημα, ή μια ιδέα, επί τη βάσει σχεδίου ή τύπου, εκ των προτέρων καθωρισμένου. (Εμπειρικός, 1988: 9)

Η ποιητική τούτη θέση για την εκφραστική στιγμιολογία των φαινομένων (κατεξοχήν συμπτωματολογική), σχεδόν συνώνυμη και της αυτόματης γραφής, έρχεται ωστόσο εδώ να φορέσει τη βαριά εσθία των πολύτροπων μεταφορών —μια και η καθαρότητα του συμπτωματολογικού μένει για πάντα όνειρο φευγαλέο. Έχουμε μια σειρά από μεταφορές που συμπτωματικά και αυτές τυχαίνει να αποδίδονται μεταξύ άλλων και ως πτώση νεράν:

Και είναι η δόξα του καταρράκτη αυτού, η δόξα του Ρίο Μπογκότα. Και είναι η μαγεία του, η μαγεία του τριπλού άλματος της κοιλάδος Υοσεμίτα. Και είναι η γοητεία του, η γοητεία όλων των νεροσυρμών των Άλπεων, των Πυρρηναίων και των Απεννίνων. Η δε βοή του, είναι φωνή αγγέλου που πίπτει αεί και εσαεί εντός χαοτικής αβύσσου. Τα τσακισμένα του φτερά συγχέονται και συνυφαινούνται με τους αφρούς της πτώσεως, και ένας αετός ζυγιάζεται ψηλά να ακούει το ασάπαστο τραγούδι της βοής, που αχολογά παντοτεινά και λέει, “Αχά–αχά”, καθώς ηχώ που αναπέμπεται από σπήλαια και βαραθρόδη βάθη (Εμπειρικός, 1988: 15)

ως κύλισμα ποταμών:

Ο καταρράκτης ηδονίζεται στη μεταμόρφωσί του και μεταβάλλεται από ραγδαίο νερό, σε ρεύμα ανέμποδο, που χύνεται πρώτα σε κοίτη στενή χειμάρρου και έπειτα εξελίσσεται και ελίσσεται στην λαγκαδιά και πέρα απ’ την κοιλάδα, σε ρεύμα ταχύ που βρέχει παχειές όχθες, και όσο φαρδαίνει γαληνεύει και κρύβει τη δύναμί του, σιωπηλά, στην ανοικτή του άπλα — την όμοια με αυτή που εκτείνεται από τα τωρινά στα παιδικά μου χρόνια, τότε που γνώρισα και εγώ τον Δούναβι και τα πλατιά ποτάμια (Εμπειρικός, 1988: 15–16)

ως σιτάρι που χύνεται:

Ιδού πως χύνεται στις αποθήκες το σιτάρι. Ιδού πως συσσωρεύονται τα οράματα και οι αναμνήσεις (Εμπειρικός, 1988: 17)

ως εικόνες που μπορούν να συνυπάρχουν και ίσως να συμπέσουν:

Μία εικόν μπορεί κάλλιστα να συνυπάρχει με μιαν άλλην, μπορεί να αποτυπώνεται, ή να επικάθεται επάνω σε μια προηγουμένη, ή επομένη, χωρίς να την εξαλείφει, ή, μπορεί να δέχεται επάνω στην επιφάνειά της, μια νέα εικόνα, χωρίς να εξαφανίζεται η ίδια, όπως συμβαίνει και στις επιτυπώσεις των φωτογραφιών ή των κινηματογραφικών ταινιών (Εμπειρικός, 1988: 18)

ή ακόμα συμπτωματική και από κοινού δράση διαφόρων θεατρικών ηρώων:

Κατ' αυτόν τον τρόπον μπορεί να προκύψει ένα αμάλγαμα δύο ή περισσοτέρων εικόνων, που δεν αποτελεί μια νέα σύνθεσι, ανάλογη με εκείνη που θα παρουσίαζε μια εικόν θεατρικού έργου, εις την οποίαν θα εισήρχετο και θα ελάμβανε μέρος οργανικών εις την εκτυλισσομένη δράσι, ένα πρόσωπο άλλου θεατρικού έργου, ή ένα άλλως πως ξένο πρόσωπο, π.χ. ο Οθέλος στην σκηνή της δολοφονίας του Καίσαρος, ή εγώ στην σκηνή του μπαλκονιού, εις τον Ρωμαίο και την Ιουλιέττα (Εμπειρικός, 1988: 18–19)

άλλοτε ως ξαφνικός θόρυβος που έρχεται να διακόψει ξαφνικά μια σειρά από στιγμιαία γεγονότα:

Και ο Αμούρ ποτίζει πάντοτε την χώρα αυτή. Το έπος των μικρών τατάρτων του Τσόργκουν, το διαδέχεται εδώ, καθώς αντίλαλος των ιαχών αυτών των αγοριών, αλαλαγμός μογγόλων και κοζάκων ζαπορόγων, πέρα από τις στέπες των Κιργκίς. Τις ατέρμονες ερημικές εκτάσεις, που ενιαχού τις σκεπάζει η τούνδρα, μέσα στη φλόγα του καλοκαιριού, και αλλού τις καλύπτουν πυκνά και παμμεγέθη δάση, τις διασχίζουν τα μικρά νευράδη ιππάρια των νομάδων και των κατακτητών, ενώ εις τον γλαυκόν αιθέρα, ταξιδεύουν ακοίμητοι και έτοιμοι πάντοτε να επιτεθούν, γύπες και αετοί από τα Αλτάια και τα Ιαβλανόια όρη, κουρεύοντας στο διάβα των την πανίδα των υσιπέδων. Αίφνης ένας ήχος οξύς σαν διαπεραστική κραυγή ξεσχίζει τον αέρα. (Εμπειρικός, 1988: 24)

Αλλού πάλι ως ηχητική συνεκδοχή (ο ήχος αντί του νοήματος, το σημαίνον αντί του σημαινόμενου, η φωνή αντί της λογοτεχνίας), ως άναρθρη κραυγή που ανακαλεί “ηρωικά” όλη τη λογοτεχνική προϊστορία του μοντερνισμού: ως κραυγή του pre Homo Logotechnicus. Επίσης του ρομαντικού τύπου pre Homo Logotechnicus, μια

και τότε παίχτηκαν τα σημαντικότερα σενάρια του επερχόμενου μοντερνισμού. Μαζί λοιπόν με τη ρομαντική ιστορία και προϊστορία μιας συμπτωματολογίας στην τέχνη, και ως τέτοιας μόνο δυνατή ποιητικά, ως ρομαντικό ατελείωτο πρόγραμμα —γιατί ίσως είχε “τελειώσει” πριν ακόμα αρχίσει.

Δεν θα αναφερθούμε εδώ στην επίμονη επιστροφή του Εμπειρικού στον προκατακλυσμιαίο, άναρθρο μερικές φορές, ποιητικό λόγο βγαλμένο όμως από τα στήθη ενός μετακατακλυσμιαίου ρομαντισμού. Ένα είδος ροβινσονισμού στην αναζήτηση της ποιητικής μορφής ως “εξωτικού” περιεχομένου. Επίσης μια επική στιγμή να αποδοθούν ηρωικά και εν εκτάσει ο ετεροχρονισμένος υποκειμενισμός και η ετεροχρητική ποιητική εμπειρία του μοντερνισμού. Με άλλα λόγια το μοντέρνο ηρωικό έπος ως έπος των εσωτερικών μεγάλων μεταποθετήσεων και “εσωτερικών” επικών ανοιγμάτων του λογοτεχνικού λόγου. Και όλα αυτά και πάλι κάτω από το συμπτωματολογικό πλέγμα των ποιητικών λόγων.

Μέσα από τις αλεπάλληλες “πτώσεις” του ευρωπαϊκού μοντερνισμού ο λόγος του Εμπειρικού προσπαθεί να καταγράψει ως συμπτώματα πλέον τις ποιητικές του εξερευνήσεις, συμπτώματα που κρατούν πάντα κάτι από τον ρομαντικό παράδεισο και ως τέτοια μόνον μας φέρνουν πιο κοντά σ’ αυτόν. Με τούτα δεν θέλουμε να ισχυριστούμε ότι η ποίηση του Εμπειρικού είναι ρομαντική. Απλώς θέλουμε να πούμε ότι η συμπτωματολογική έξαρση του ποιητικού του λόγου, που λειτουργεί και ως “αναπόληση” κάποιου πρωτογενούς διονυσιασμού στην τέχνη, κουβαλά μέσα της πολλά από το ρομαντικό ρίγος, το ρίγος τουλάχιστον του πρώτου ακμαίου ρομαντισμού. Και ως τέτοιο πάντα σχεδόν εξωτικό, όραμα μετά τον χαμένο παράδεισο, που ήταν όμως πάντα ο ίδιος από την φύση του μετά παραδείσου “στιγμή”.

Γι’ αυτό το λόγο ίσως είναι γεμάτος εξωτικά “συμπτώματα” ο εμπειρικός λόγος, αλλά και πλήρης υπονομευτικής ειρωνείας αυτού του εξωτισμού: ειρωνείας ως πρωθύστερης επιτάχυνσης ενός των σημαντικότερων χαρακτηριστικών του ιδρυτικού ρομαντισμού, αλλά και ως ειρωνικά “ελληνικής” αναπόλησης ενός ποιητικού ρίγους που δεν βίωσε σε όλη την έντασή του το σφρίγος ενός τέτοιου μηνύματος. Με άλλα λόγια ένα είδος διαλογικής ανταπόκρισης στα ερεθιστικά μηνύματα της Ευρώπης και ένα περιπαιχτικό κάλεσμα στον ελληνικό

ποιητικό λόγο για την εποχιακή ποιητική του αδράνεια, και “σταματημένο” ποιητικό του εξωραϊσμό.

* * *

Έτσι οι εντυπωσιακές πτώσεις, και ιδίως οι πτώσεις των καταρρακτών στην ποίηση του Εμπειρικού, λειτουργούν ως συμπτώματα λόγων και ως τέτοια μόνο θέλουν να μας βγάλουν στη χώρα της όντως ποίησης. Συμπτωματικά όμως ο Εμπειρικός αναφέρεται σε ορισμένες από τις εξωτικές αυτές στιγμές ως ποιητικούς βαθμούς μηδέν της έμπνευσης αλλά και της γραφής και “λησμονά” όμως άλλες, ίσως τις πιο σημαντικές. Όταν ο ίδιος, γνώστης του γαλλικού λογοτεχνικού εξωτισμού και των ρομαντικών του περιπετειών, λανθάνει να μας μιλήσει για την μεγαλύτερη πτώση των νερών του πλανήτη μας, την πτώση των νερών του Νιαγάρα. Όταν μάλιστα την πτώση αυτή πρώτος την περιέγραψε ο υψηλός Σατωβριάν, στη διάρκεια του εξωτικού του ταξιδιού στην Αμερική στα 1827.

Ιδού πώς περιγράφει ο συγγραφέας εκείνος την πτώση των νερών του Νιαγάρα:⁴

⁴“Nous mîmes pied à terre. Tirant après nous nos chevaux par la bride, nous parvînmes, à travers des brandes et des halliers, au bord de la rivière Niagara, sept ou huit cents pas au-dessus du Saut. Comme je m’avançais incessamment, le guide me saisit par le bras; il m’arrêta au rez même de l’eau, qui passait avec la vélocité d’une flèche. Elle ne bouillonnait point, elle glissait en une seule masse sur la pente du roc; son silence avant sa chute faisait contraste avec le fracas de sa chute même. L’écriture compare souvent un peuple aux grandes eaux. [...]”

Le guide me retenait toujours, car je me sentais pour ainsi dire entraîné par le fleuve, et j’avais une envie involontaire de m’y jeter. [...]”

Je ne pouvais communiquer les pensées qui m’agitaient à la vue d’un désordre si sublime. Dans le désert de ma première existence, j’ai été obligé d’inventer des personnages pour la décorer; j’ai tiré de ma propre substance des êtres que je ne trouvais pas ailleurs, et que je portais en moi. Ainsi j’ai placé des souvenirs d’Atala et de René au bord de la cataracte de Niagara, comme l’expression de sa tristesse. Qu’est-ce qu’une cascade qui tombe éternellement à l’aspect insensible de la terre et du ciel, si la nature humaine n’est là avec ses destinées et ses malheurs? S’enfoncer dans cette solitude d’eau et de montagnes, et ne savoir avec qui parler de ce grand spectacle! Les flots, les rochers, les bois, les torrents pour soi seul! [...]”

J’ai vu les cascades des Alpes avec leurs chamois et celles des Pyrénées avec leurs isards; je n’ai pas remonté le Nil assez haut pour rencontrer ses cataractes, qui se réduisent à des rapides; je ne parle pas des zones d’azur de

Ξεκαβαληκέψαμε. Τραβώντας τα άλογα από τα γκέμια μέσα στις λόχμες και θάμνους στις όχθες του Νιαγάρα, επτακόσια–οκτακόσια βήματα πάνω από την Πτώση. Κι όπως προπορευόμουν γρήγορα ο οδηγός με κράτησε απότομα από το μπράτσο· με σταμάτησε στην άκρη του νερού που περνούσε με την ταχύτητα βέλους. Δεν κόχλαζε καθόλου παρά περνούσε σε μια μάζα πάνω από τον επικλινή βράχο· η σιωπή του πριν την πτώση ήταν μια αντίθεση με τον ορυμαγδό της πτώσης. Η Αγία Γραφή συγκρίνει συχνά ένα λαό με τα μεγάλα νερά. [...]”

Ο οδηγός με κρατούσε ακόμα, γιατί αισθανόμουν σαν παρασυρμένος από το νερό και σαν μια ακούσια επιθυμία μ’ έσπρωχνε να πηδήξω μέσα σ’ αυτό. [...]”

Δεν μπορούσα να εκφράσω τις σκέψεις που με βασάνιζαν αντικρύζοντας ένα τόσο υψηλό θέαμα. Στην έρημο της νιότης μου ήμουν υποχρεωμένος να δημιουργήσω πρόσωπα για να την κατοικήσουν· μέσα από την ίδια μου την ύπαρξη γεννήθηκαν πρόσωπα που δεν θα μπορούσα να τα βρω αλλού πουθενά αλλά τα κουβαλούσα μέσα μου. Γι’ αυτό τοποθέτησα τις μνήμες του Άταλα και Ρενέ στον καταρράκτη Νιαγάρα, ως μέσο εκφράσεως της θλίψης του. Τι νόημα έχει ένας καταρράκτης που πέφτει αιωνίως μέσα σ’ ένα φυσικό περιβάλλον χωρίς ανθρώπινα συναισθήματα, εάν ο άνθρωπος δεν είναι εδώ παρών με τη μοίρα του και τα κακά του; Εισδύοντας σ’ αυτή τη μεγάλη μοναξιά των νερών και των βουνών και να μην έχεις σε ποιον να μιλήσεις για όλα αυτά! Τα κύματα των νερών, οι βράχοι, τα δάση, τα ρέματα μόνο για μένα! [...]”

Είδα τους καταρράκτες και τους αίγαγρους των Άλπεων, τους καταρράκτες και τους αίγαγρους των Πυρηναίων· δεν ανέβηκα ως τις πηγές του Νείλου για να δω τους καταρράκτες που καταλήγουν σε γρήγορο ποταμό· δεν μιλώ καθόλου για τις κυανές ζώνες που τυλίγουν τον Τέρνη και τον Τίβολι, ως κομψές σάρπες ερειπίων ή εικόνες εμπνεύσεως για τους ποιητές: Et praeceps Anio ac Tiburni lucus.⁵ Ο Νιαγάρας σβήνει τα πάντα. (Chateaubriand, 1947: 301; μετάφρ. δική μου)

Terni et de Tivoli, élégantes écharpes de ruines ou sujets de chansons pour le poète: Et praeceps Anio ac Tiburni lucus (‘Et l’Anio rapide et le bois sacré de Tibur’). Niagara efface tout.”

⁵Μετάφρ.: Και ο ορμητικός Άνιο και τα ιερά δάση του Τίμπουρ.

Είναι χαρακτηριστικό εδώ ότι ο Σατωβριάνδος τοποθετεί στο κέντρο της έμπεισής του, στην καρδιά της ποίησής του, που συμπίπτει με την ίδια του τη ζωή, το βίωμα ως πτώση των νεράν, ως βίωμα πρώτο και έσχατο. Και μάλιστα είναι η ίδια η ζωή του ανθρώπου που δίνει κάποιο νόημα στην πτώση των μεγάλων νεράν. Η ίδια η ζωή και ως θυσία, ως αποκορύφωμα ιδανικό, όταν ο θάνατος “δωρίζει” τη ζωή στη φύση. Λίγο αργότερα ο Σατωβριάνδος στην παραζάλη και μέθη των νεράν μόλις κατορθώνει να σώσει την ζωή του από μια πτώση στην κοίτη του Νιαγάρα.

Στον Εμπειρικό έχουμε την ίδια έκσταση των νεράν, όπου ο ποιητής θέλει να ταυτίσει την ποίησή του με την πτώση και το κύλισμα των νεράν την στιγμή ακριβώς που πέφτουν ή και πριν ακόμα πέσουν και γίνουν απλώς περιγραφές κάποιων φυσικών φαινομένων. Όνειρο φευγαλέο του Εμπειρικού που ευαγγελίζεται μια ακραιφνή μορφή έκφρασης, μια μορφή σχεδόν χωρίς περιεχόμενο. Σαν μια υπέρτατη θυσία κι εδώ και ένα πήδημα μαζί μέσα στο ρεύμα που εδώ θα μπορούσε να ήταν και το ρεύμα του σουρεαλισμού:

Καθώς έβλεπα τα νερά να πέφτουν από ψηλά και να εξακολουθούν γάργαρα τον δρόμο τους, σκέφθηκα πόσον ενδιαφέρον θα ήτο, αν μπορούσα να χρησιμοποιήσω και στις σφαίρες της ποιητικής δημιουργίας, το ίδιο προτσές που καθιστά το κύλισμα, ή την πτώση των υδάτων, μια τόσο πλούσια, γοητευτική και αναμφισβήτητη πραγματικότητα, αντί να περιγράψω αυτό το κύλισμα, ή κάποιο άλλο φαινόμενο ή γεγονός, ή κάποιο αίσθημα, ή μια ιδέα, επί τη βάσει σχεδίου ή τύπου, εκ των προτέρων καθωρισμένου ...

Εν τωιαύτη περιπτώσει, συλλογιζόμενοι, θα είχαμε ένα ποίημα δυναμικό και ολοκληρωτικό, ένα ποίημα αυτούσιο, ένα ποίημα γεγονός, στην θέσι μιας αλληλουχίας στατικών περιγραφών ωρισμένων γεγονότων, ή συναισθημάτων περιγραφόμενων διά της άλφα ή βήτα τεχνοτροπίας. ...

Από την ημέρα εκείνη, μπορώ να πω, πως μονομιάς σχεδόν, διέκρινα που βρισκόταν ο δρόμος και ρίχτηκα με ενθουσιασμό, με αληθινή αγαλλίασι, στο ρεύμα του ιστορικού κινήματος. Είχα ακούσει το κάλεσμά του και το δέχτηκα. (Εμπειρικός, 1988: 9–11)

Συμπτωματικά, λέγαμε, ο Εμπειρικός εδώ, μιλώντας για τις μεγάλες πτώσεις των νεράν, λανθάνει το μείζον μήνυμα μιας λογοτεχνικής πτώσης, της πτώσης των νεράν του Νιαγάρα, ως

σύμπτωμα της γραφής και των λογοτεχνικών προβληματισμών του Σατωβριάνδου. Σαν να λησμονά κάτι, σαν να λησμονά το σημαντικότερο: την υψίστη μεταφορά της πτώσης–λογοτεχνίας αλλά και το γεωγραφικό ποιητικό στίγμα του που συμπίπτει με την αρχή του μοντέρνου Homo Logotechnicus Europeus. Έτσι η ποιητική του γραφή ως σύμπτωμα παραμένει επίσης σύμπτωμα άλλων παλαιότερων ποιητικών συμπτωμάτων και ως τέτοια βυθισμένα σε μια αλληλουχία ποιητικής ενεργητικής —αλλά σχεδόν πάντα συμπτωματικής— λησμονιάς. Σαν να λησμονεί —όχι τυχαία ίσως— εντελώς όμως συμπτωματικά, όταν ιδίως θέλει να μιλήσει για την ζωή του την ίδια (όπως και ο Σατωβριάνδος). Για την ζωή του την ίδια ως αποκορύφωμα μιας υψηλής έντασης και ως σύμπτωμα της έντασης αυτής που είναι ακριβώς η ένταση μιας πτώσης· γι’ αυτό και ανεπανάληπτα καινούργια. Και όμως, όπως είδαμε, δεν αποτελεί παρά ένα άλλο προπατορικό συγγραφικό “παράπτωμα”, όταν προσπαθεί κανείς να εκπέσει (να λησμονήσει) για να γίνει όντως συγγραφέας.

Η μοντερνιστική συμπτωματολογία επομένως, ως σύμπτωμα, καθιερώνει παραδειγματικά μια ευρύτερη παράδοση χωρίς αυτό να γίνεται πάντα αντιληπτό γιατί την αντιγράφει ακριβώς ως σύμπτωμα.

Περίεργο λοιπόν σφάλμα του Εμπειρικού να λησμονήσει τον γεννήτορα των πτώσεων, και τούτο το συμπτωματικό παράπτωμα είναι που τον κάνει τελικά να γίνει αυτό που επιθυμεί διαρκώς ο ίδιος: ο ποιητής Εμπειρικός. Με άλλα λόγια ένα ακραιφνώς συμπτωματικό ποιητικό “εγώ” που συμπτωματικά συμπίπτει με τον Εμπειρικό ως συγγραφέα. Τελικώς το αποκορύφωμα ενός απρομελέτητου λόγου γίνεται θεμέλιος λίθος για τη λειτουργία του ποιητικού γίγνεσθαι ως μνημειακή αποθέωση του ανέκφραστου, του ακραιφνούς, του συμπτωματικού, ακόμα και του αποκαλυπτικού ως στιγμή αποκάλυψης, του εκπτώτικου ως ανεπανάληπτη στιγμή πτώσης, του προ-συνειδησιακού ως στιγμή μηδέν της ποιητικής συνείδησης.

* * *

Είπαμε μνημιακή αποθέωση. Πώς γίνεται όμως και πώς λειτουργεί τούτο; Είναι μακρύς ο δρόμος, πολύ το νερό. Και σίγουρα χρειάζεται μια εκτενέστερη και πιο ειδική μελέτη. Εδώ θα πούμε μόνο ότι ο Εμπειρικός είναι πλέον ένα από τα επιβλητικότερα μνημεία του

νεοελληνικού ποιητικού λόγου, αν και αλλιώς μας προετοίμαζε ο ποιητικός του λόγος. Αλλιώς μας προετοίμαζαν και τα ποιητικά του συνθήματα. Έτσι, από την αυτόματη και “συμπωματική” γραφή ως την αποθέωση της γραφής αυτής σε μνημείο λόγου, επιτελείται μια μεταμόρφωση που με τη σειρά της επιλέγει απλώς μια άλλη “ανάγνωση” της ήδη μνημειοειδούς παράδοσης. Θα μπορούσαν ειδικότερα να εξεταστούν οι σχέσεις που καλλιεργεί ο Α. Εμπειρικός με την ευρύτερη αυτή παράδοση:

1. Σε σχέση προς τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Εμπειρικός.
2. Σε σχέση προς την μυθολογία, αρχαία, νεότερη, σύγχρονη.
3. Σε σχέση προς την “μνημειακή” αποθέωση ψυχανάλυσης και σουρεαλισμού.
4. Σε σχέση προς την προβολή του ποιητικού “εγώ”.
5. Σε σχέση προς την αυτόματη γραφή, ως μνημειώδες, σχεδόν φυσικό, απολίθωμα.
6. Σε σχέση ελληνικής και ευρύτερης ευρωπαϊκής παράδοσης: σχέση ούτως ή άλλως σχεδόν πάντα αμφίδρομα μνημειακή.
7. Σε σχέση προς κάποια μνημειακή αποθέωση των ενδιαμέσων κενών, μεταξύ π.χ. ζωής–φαντασίας, λογοτεχνίας–ψυχανάλυσης κτλ. —με άλλα λόγια η “επική” διάσταση ενός εκμοντερνισμένου ποιητικού λόγου.

Όλα αυτά και άλλα πολλά θα μπορούσε να πει κανείς για το παραπάνω θέμα. Και πρέπει πράγματι να βιαστούμε πριν περάσει ο μεγάλος ποταμός, ο φοβερός Νιαγάρας. Ο φοβερός Νιαγάρας “που τα σβήνει όλα” όπως σοφά μας δίδαξε ο υψηλός Σαταβριάνδος.

Μιχάλης Τσιανίκας
Flinders University

Βιβλιογραφία

Εμπειρικός, 1988

Α. Εμπειρικός, *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*. Αθήνα: Άγρα

Μεξηβείρης, 1811

Α. Μεξηβείρης, “Γραμματική”, *Ερμής ο Λόγιος* 1: 245 (υποσ. [α]). Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (φωτ. ανατ.: 1988)

Valery, 1960

P. Valery, “Choses Tues”, *Oeuvres*, τόμ. 2. Παρίσι: La Pleiade

Chateaubriand, 1947

F.-A.-R. Chateaubriand, *Memoires d'outré-tombe*, τόμ. 1. Παρίσι: Librairie Garnier Frères

ERRATUM

Modern Greek Studies (Australia and New Zealand) 1, 1993

In the process of editing the text of D.H. Close, "Schism in Greek society under Axis occupation: an interpretation", the word "anti-Venizelist" was inadvertently extracted from several places; it needs to be re-inserted in:

p. 2, line 5; p. 3, para. 3, lines 9 and 18; p. 7, para. 3, lines 4 and 11; p. 19, para. 3, line 2.